

УДК 351.742“ХХ”

Ю.А. Алексєєва

КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ЖАНДАРМСЬКОГО УПРАВЛІННЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На прикладі Харківського губернського жандармського управління розглядається контррозвідка як один з напрямів роботи політичної поліції Російської імперії на початку ХХ ст.

Ключові слова: *окремий корпус жандармів, шпигунство, контррозвідка, політичний розшук.*

На примере Харьковского губернского жандармского управления рассматривается контрразведка как одно из направлений работы политической полиции Российской империи в начале ХХ в.

Ключевые слова: *отдельный корпус жандармов, шпионаж, контрразведка, политический сыск.*

On the example of the Kharkiv provincial gendarmerie the counterintelligence is considered as one of the directions of the political police of the Russian Empire in the early twentieth century.

Keywords: *Special Corps of Gendarmes, espionage, counter-espionage, political spying.*

Наявність на території Харківщини значного промислового потенціалу, строката політична та суспільна картина, функціонування потужного залізничного вузла і перебування тут численних військових гарнізонів, що були однією із баз розгортання військ Київського воєнного округу на випадок війни, перетворювали цей регіон на важливий об'єкт зацікавленості іноземних спецслужб. Цей виклик потребував належного державно-правового регулювання, що й зумовило зміни в пріоритетах державного апарату.

Історія репресивно-каральних органів Російської імперії та їх діяльність на території України, правове регулювання цієї діяльності вже знайшли відображення в низці вагомих праць. Водночас контррозвідувальний аспект цієї діяльності все ще залишається поза увагою дослідників. Окремі її аспекти розглядаються О.Н. Ярмишем, В.С. Сідаком, Б.В. Бернадським, М.В. Грековим, С.М. Жаровим та деякими іншими авторами. Разом з тим, у цих працях йдеться про місце контррозвідки у функціональному призначенні органів політичного розшуку в цілому і не акцентується увага на окремих його складових.

Тож ми поставили за мету розглянути контррозвідувальну складову в діяльності губернського жандармського управління на прикладі Харківського ГЖУ як одного з ключових підрозділів Корпусу жандармів на території України.

Підрозділи Окремого корпусу жандармів тривалий час були основним органом державної безпеки Російської імперії. Зрештою контррозвідувальна складова завжди була присутньою в безпековому законодавстві Російської імперії. В. Чумак та Б. Бернадський навіть відносять сумнозвісне “Положення про державну охорону” до ключових нормативних актів, що визначали саму сутність поняття “державної безпеки” [1]. Свого логічного завершення цей процес набув вже в часи прем'єрства

П. Столипіна, котрий прямо ототожнив контррозвідку і політичний розшук, охарактеризувавши її лише як одне з відгалужень останнього. Таким чином, Харківське ГЖУ стало в основі контррозвідувального захисту держави в регіоні.

Створене в січні 1868 р. управління спочатку, вочевидь, було не на висоті. Тим більше перед лицем нових викликів. У будь-якому випадку розслідування вбивства харківського губернатора князя Кропоткіна у 1879 р. здійснювало Київське ГЖУ. Саме з цього почався стрімкий кар'єрний злет Г. Судейкіна. Активну роботу в Харкові вели керівники московської охоранки Бердяєв та Зубатов.

Ситуація починає змінюватись з початком ХХ століття. Про зростання ролі Харківського ГЖУ можна судити навіть за його штатним розписом. Залишаючись згідно з Положенням про Корпус жандармів і надалі управлінням 3-го розряду, за своєю чисельністю воно поступалось лише двом столичним. Вже в 1895 р. тут служили 6 офіцерів, 4 вахмістри, 70 унтер-офіцерів. А в 1910 р. тут в одному із небагатьох ГЖУ з'являється посада офіцера, який виконував функції слідчого, що негайно відобразилось на зростанні статистичних показників [2, С. 103; 3, Арк. 21–22].

У різний час тут проходили службу такі аси розшуку, як М. Аплечеєв, О. Герасимов, Ф. Рожанов, І. Дебіль, П. Попов і навіть увіковічений у романі Степанова “Порт-Артур”, хоча і несправедливо скарікатурений, князь О. Мікеладзе. Причому, якщо перші два офіцери лише рахувались у штаті ГЖУ, то усі інші були повноцінними губернськими жандармами і, між іншим, ефективними контррозвідниками. Біографія ж підполковника Рожанова є настільки неординарною, що заслуговує на окрему оповідь.

Очоловав управління легендарний полковник (згодом генерал) О. Риковський. Людина, що перебувала на цій посаді понад півтора десятиліття, ледь не побивши рекорд генерала Новицького.

Не менш потужними були і кадри нижніх чинів – основних сил губернської жандармерії. Відповідно до “Відомостей про прибуття і вибуття понадстрокових унтер-офіцерів за 1907 рік”, із 74 унтер-офіцерів і вахмістрів вислугу у 5 і менше років в Корпусі мали лише 24 нижніх чини. 12 чоловік служили понад строково від 5 до 10 років, 11 – від 10 до 15 і 23 – 15 і більше років [4, Арк. 12].

Наскільки важливе місце серед завдань Харківського ГЖУ займала контррозвідка, судити важко. Кілька разів тут проводились масштабні чистки документів. Врешті в 1911 р. було знищено більшу частину справ за 1867-1902 роки. У будь-якому випадку показовим є той факт, що коли йшла мова про призначення на посаду координатора контррозвідувальної роботи штабу Київського військового округу, цю вакансію обійняв якраз виходець із харківського управління підполковник М. Белєвцов.

Активне листування велось і з його московським колегою, видним контррозвідником, підполковником, князем В. Туркистановим, котрий у 1915 р. очолив Центральне Воєнно-реєстраційне бюро [5, Арк. 103].

Контррозвідувальна робота початку ХХ ст. здебільшого зводилась до спостереження за іноземними офіцерами, що з тих чи інших причин прибували в Росію. На той час значного поширення набули відрядження офіцерів для вивчення іноземних мов. Переважно це були офіцери Генерального штабу (фактично, кадрові розвідники). Однак про якість розуміння суті контррозвідувального спостереження на той час говорити не доводиться. Здебільшого нагляд здійснювався силами загальної поліції і за поліцейською ж інформацією.

Показовим у цьому випадку є негласний нагляд за німецьким офіцером Максимом Ніколаї, що прибув до Харкова на початку 1903 року та проживав тут

майже півроку, вивчаючи російську мову. Інформацію про очікуваний візит іноземця ГЖУ отримало в грудні 1902 року від харківського поліцеймейстера із повідомленням про дозвіл губернатора на шестимісячне проживання іноземця у Харкові.

Негласний нагляд за ним вівся силами загальної поліції, котра відпрацювала в звичному режимі, повідомивши жандармів про ту інформацію, що традиційно становила поліцейський інтерес. На загальнополіцейських бланках гласного нагляду, у яких від руки було зроблено примітку “не”, пристав 3-ї дільниці повідомляв установчі дані піднаглядного включно із званням та адресою. Констатувались спосіб життя і поведінка особи, її заняття, зміни у сімейному стані, відомості про тимчасові відлучення з місця реєстрації, інформація про зносини. В останній графі поліцейський чиновник зазначав, що зносин із неблагонадійними особами Ніколаї не підтримував. Жандарми, які з не меншим “розумінням” поставились до нагляду, цими поясненнями задовольнились [6, Арк. 1–5].

Аналіз особового складу Генерального штабу Німеччини дає нам підстави стверджувати, що Харків на той час відвідав якраз майбутній славнозвісний шеф німецької розвідки Вальтер Ніколаї. Зрозуміло, що неблагополучні особи розвідника і не могли цікавити. Його якраз цікавили цілком лояльні піддані, передусім – секретоносії. Між тим, ідея агентурного спостереження за ним нікому не спала на думку, що є красномовним свідченням рівня роботи тогочасної системи спецслужб.

Загальна поліція залучалась і до розшуку підозрюваних у шпигунстві, відповідні списки яких передавались справникам підвідомчих районів. Функції ГЖУ зводились до загального керівництва розшуковими заходами та здійснення дізнання при затриманні розшукуваної особи.

Поразка в російсько-японській війні, революційні потрясіння поставили на порядок денний проблему докорінного реформування системи спецслужб, організації якісної і скоординованої контррозвідувальної роботи. В процесі формування мережі охоронних відділень до них перейшли питання оперативного характеру, а за ГЖУ залишились процесуальні функції. Тим не менше і тут Харківське ГЖУ виділялось на загальному фоні. Згідно з приписом Департаменту поліції від 29.07.1909 р. обов'язки начальника Харківського районного охоронного відділення були покладені за сумісництвом на начальника місцевого губернського жандармського управління. А видний жандарм А. Мартинов навіть вів мову про об'єднання тут охоронних відділень із губернським жандармським управлінням, в результаті чого в руках начальника місцевого ГЖУ полковника Риковського зосередилось керівництво усім політичним розшуком [7, С. 222; 8, С. 269, 272].

Для жандармських органів контррозвідка і надалі залишалась другорядною справою, що істотно заважало ефективній протидії розвідувальним спрямуванням іноземних держав. Відомо, що в 1908 році Міністерство внутрішніх справ Росії мало значну кількість даних щодо розвідувальної діяльності іноземних держав на території Росії, але конкретних заходів щодо її попередження та припинення практично не застосовувало, обмежуючись оперативним супроводженням [9, С. 38].

Та вже цього ж року директор Департаменту поліції М. Трусович, на виконання розпорядження Столипіна розіслав циркуляр “Про посилення боротьби зі шпигунством” з вимогою відзвітуватись за три роки проробленої роботи і узагальнити практику розшуку [10, С. 156–159]. Рік після того на міжвідомчій нараді було прийнято рішення про створення спеціалізованих контррозвідувальних підрозділів у рамках політичного розшуку. Ця ж комісія визначила 22 категорії осіб –

об'єктів контррозвідувальної діяльності, котрі із незначними змінами й увійшли в “Положення про контррозвідувальні відділення” і “Інструкцію начальникам контррозвідувальних відділень” 1911 р. [11, С. 13].

З цього часу контррозвідка стала набувати системного характеру. Щодо роботи Харківського ГЖУ, то ним було вдосконалено контроль за виїздом російських підданих за кордон, у тому числі – секретноносіїв. Про видачу будь-кому закордонного паспорту канцелярія губернатора повідомляла жандармське управління, котре після відповідної перевірки повідомляло про це Департамент поліції. За сукупністю інформації, що знаходилась у центрі і отриманої з місць, приймалось рішення про необхідність подальшого оперативного супроводження тієї чи іншої особи за кордоном.

У контексті забезпечення контррозвідувального режиму слід розглядати і паспортний режим, що передбачав посвідки на проживання і накладав певні обмеження на пересування по території імперії.

Іноземці, котрі прибували в Росію, повинні були мати паспорти, видані російськими місіями чи консульствами, або надати свої національні паспорти чи вандербухи, завізовані російськими консульствами. Для проживання в Росії вони отримували від губернаторів посвідку на проживання строком на один рік. Встановлювались і режимні зони, в яких запроваджувався “особливий нагляд за іноземними підданими” [11, С. 16].

Наявність паспорта при переміщеннях країною була обов'язковою і для російських підданих. Варто зауважити, що його відсутність служила підставою для адміністративних санкцій, як це було у справі міщанина В. Шора, який проживав у Харкові без паспорта [12, Арк. 1–63]. Ряд дізнань порушувались за проживання по чужому паспорту або проживання без прописки. У першому випадку справа передавалась до окружного суду, у другому – до губернатора.

Частиною загального нагляду були контрольні-дозвільні функції. Передусім, це стосувалося держслужбовців. Недопуск нелояльних службовців убезпечував від витоку ту інформацію, що могла потрапити до них при виконанні службових обов'язків. Основним документом тут виступала “Довідка про політичну благонадійність” [2, С. 115].

Голова Ради міністрів П. Столипін вважав це питання одним із пріоритетів у роботі органів державної безпеки, тож на виконання його наказу ГЖУ досить ретельно перевіряло службовців установ, вживаючи заходів щодо усунення нелояльних чи переведення їх в інші місця, де вони могли бути менш небезпечними, усуваючи їх від доступу до таємної документації.

Ретельно перевірялись новобранці, що признавались придатними для служби у військах гвардії, 1-го залізничного батальйону, імператорській резиденції та на флоті. Порядок їх перевірки визначався циркулярами № 138138 від 31 жовтня 1909 року та № 76122 від 8 червня 1913 року. Вільнопризначені перевірялися на тих же підставах, однак у інші строки. До закінчення перевірки усі вони знаходились на збірному пункті. Якщо ж негативна інформація щодо них надходила вже після зарахування на службу, їх переводили до інших частин [13, Арк. 2, 43].

Ще одним об'єктом оперативного вивчення Харківського ГЖУ були прапорщики запасу – безумовно, це була вкрай “підозріла” категорія осіб. Адже здебільшого це були ліберально налаштовані діячі, що завдяки своєму офіцерському чину могли встановлювати контакти в армії. Військове ж відомство до такої небезпеки ставилось із вражаючою легковажністю. Достатньо згадати анекдотичну історію з В. Винниченком, про яку він сам з гумором згадував, що його зловили, щоб змусити стати офіцером. З цього приводу Гермайзе писав: “Тільки в дорево-

люційній Росії могло так трапитися, щоб і це закінчення мало в собі глибоко комічний курйоз. Винниченка, “ультранеблагонадійну” людину, яка накоїла таких справ, що від них довелося рятуватися самогубством, тепер примушували складати офіцерський іспит, а що Винниченко не бажав тієї кар’єри – стати прапорщиком запасу, то в цьому вбачалась також неблагонадійна тенденція” [14, С. 13].

Натомість жандарми прапорщиків тримали під пильним наглядом. Так, у травні 1911 року, в процесі оперативного вивчення прапорщиків запасу, призваних на табірні збори військ у м. Чугуєві, був виявлений Арсен Шахмазянц, висланий з Кавказу, стосовно якого були підозри як щодо імовірної причетності до терористичної партії “Дашнакцутюн”, так і щодо причетності до турецької розвідки [15, Арк. 10, 12].

Починаючи з 1906 р., важливим об’єктом нагляду стали депутати Державної думи. І не дарма, адже інколи в пресі з’являлись відомості про результати обговорень у пресі таємних законопроектів.

Безумовно, визначальною при встановленні цих напрямів роботи була контрреволюційна складова. Водночас виявлення потенційно неблагонадійних осіб можна трактувати і в широкому розумінні державної безпеки.

Особлива активізація роботи в цьому напрямі припадає на 1911 р., коли Департамент поліції випускає циркуляр № 119955 з детальним аналізом контррозвідувальних функцій політичного розшуку. Починають формуватися елементи контррозвідувального пошуку із залученням усіх складових державного апарату, вивчається оперативна база. Зокрема, начальник Харківського ГЖУ полковник Риковський зобов’язав повітових справників перевірити усіх наявних іноземців на ввіреній території та встановити наявність серед них австрійських підданих. У випадку виявлення таких осіб слід було негласно зібрати інформацію щодо їх місця проживання, кола знайомств, роду занять, способу життя, причетності до збройних сил [16, Арк. 7–9].

Щоправда, у відповідях цікавої інформації не було. Це і не дивно. Як вже згадувалось вище, звітуючи перед жандармами, чини поліції звертали увагу на те, що могло б становити інтерес із загальнополіцейської точки зору. Тож вони і повідомляли про поведінку нових піднаглядних, факти перебування окремих із них під судом і слідством, писали про коло знайомств.

Як впливає зі звітів, у 4-х повітах Харківської губернії станом на лютий 1911 року проживало всього 29 представників “підозрілих” національностей. З них: 22 австрійських підданих, 3 – турецьких, 1 – перський та 3 – саксонських. Певний інтерес міг становити лише Август Роттермун, що проживав у Зміївському повіті. Тут поліція попрацювала більш сумлінно і встановила, що він запасний німецький унтер-офіцер. Подальша його перевірка нічого не дала. Зрештою той виїхав до Штутгарта, чим і зекономив жандармам чимало паперу [16, Арк. 22, 26–27, 31–33].

Не можемо не звернути увагу на той факт, що перевірку переважної більшості відомостей щодо проживання іноземців на ввіреній території офіцери ГЖУ передоручали унтер-офіцерам. Це було характерним для негласної перевірки майже всієї інформації, що надходила з повітів.

Були отримані відомості і з австрійського консульства. На підставі усього масиву інформації стали готуватись відповідні списки, куди передусім потрапили піддані потенційно ворожих держав, що підлягали мобілізації. Загалом їх було небагато. Зокрема, австро-угорських відставних військових по всій губернії проживало лише 5 чоловік, що з початком війни як полегшило роботу з ними, так і

дало змогу уникнути ексцесів, що мали місце у Південно-Західному краї. Усі вони були оголошені військовополоненими і вислані [17, Арк. 16, 19].

Розроблялись і міркування щодо маршрутування агентури з подальшим її оперативним проникненням в іноземні розвідувальні центри, що проголошувалось пріоритетом контррозвідувальної роботи. Та вже 18 вересня 1911 року було випущено новий циркуляр № 107398, у якому повідомлялось про створення контррозвідувальних відділень у Генштабі і окружних штабах. Саме у цих підрозділах мала зосереджуватись уся контррозвідувальна робота. Тож жандарми відповідну інформацію тепер мали передавати їм [16, Арк. 29].

Між двома спецслужбами розпочалась боротьба за агентурний апарат, у якій військовим довелося поступитись. Відповідний циркуляр № 308/65 було видано ГУГШ 15 лютого 1912 року. Як можна судити з документів, підставою появи цього розпорядження став випадок вербування одного агента Харківського ГЖУ без відома його начальника. Тож Департамент поліції не без задоволення повідомив О. Риковського, що надалі такі дії військовим дозволяються, але лише за його згоди. Про кожен такий випадок слід було інформувати через штаб округу. У свою чергу, жандарми мали повідомити генерал-квартирмейстерів округів про контррозвідувальні можливості свого агентурного апарату [16, Арк. 35 зв.].

Згодом, якщо офіцер, що завідував політичним розшуком, бачив перспективи вербування особи з подальшим її використанням з контррозвідувальною метою, він мав негайно повідомити про це начальника контррозвідувального відділення. Потім він мав діяти за його вказівкою і або передати тому агента, або відмовитись від послуг кандидата на вербування. Передача діючої агентури не допускалась. Жандарми мали лише регулярно передавати інформацію відповідного характеру для її подальшої розробки. Водночас контррозвідники визнавали зверхність жандармів у тому, що стосувалось зовнішнього стеження та зауважували на бажаності жандармського контролю за діяльністю своїх спостережних агентів [18, С. 171].

До численних конфліктів призводила і недосвідченість багатьох контррозвідників. Тож 3 вересня 1912 року Департамент поліції випустив циркуляр за № 105824, у якому вказував на цілий ряд безпідставних обшуків, здійснених жандармами на вимогу КРВ. Надалі процесуальні дії слід було здійснювати лише за письмових вимог і лише в екстрених випадках за вимогою, переданою по телеграфу [16, Арк. 79].

До речі, кадрове комплектування органів військової контррозвідки чинами Окремого корпусу жандармів дало підстави окремим дослідникам стверджувати про існування при Корпусі контррозвідувальних підрозділів. Проте циркуляром Департаменту поліції від 18 вересня 1911 р. лише створювались відділення, офіцери яких значилися в списках відповідних губернських жандармських управлінь і вважалися відрядженими для несення служби в розпорядження Головного управління Генерального штабу і штабів військових округів. Начальник ГЖУ мав щодо них дисциплінарну владу, але в їх роботу не втручався. Співробітники контррозвідувальних відділень носили форму, належну чинам штабів військових округів, мали спеціальне посвідчення Генерального штабу та могли розраховувати на сприяння у роботі усіх органів державної влади [19, С. 23, 156]. Однак це було в теорії.

Взагалі встановлення нормальних службових взаємин з працівниками прикордонних і митних служб і особливо з жандармськими і поліцейськими чинами перетворилося на постійний головний біль для контррозвідників. Як правило,

військові не довіряли жандармам. Та й навпаки. Одним зі способів недовіри було ігнорування повідомлень. З іншого боку, завдяки подвійному контролю зі сторони військових і жандармів всі арешти були відносно нечисельними і обґрунтованими.

Тактика “невтручання” розшукових органів Департаменту поліції й Окремого корпусу жандармів в боротьбу зі шпигунством могла обернутись вкрай негативними наслідками, тому помічник 1-го обер-квартирмейстера генерал-майор Н.А. Монкевіч 14 лютого 1912 р. звернувся з листом до віце-директора Департаменту поліції С.Є. Віссаріонова, у якому виклав основні вимоги співпраці з контррозвідкою:

а) своєчасне інформування відділень про прибуття або вибуття з певного пункту осіб, що проходять по нагляду;

б) встановлення на прохання відділень, у випадку нагальної потреби зовнішнього нагляду, аж до прибуття чинів контррозвідки;

в) надання на прохання відділень довідок з характеризуючими даними, моральну і політичну благонадійність, судимість, рід занять і сімейний стан осіб [10, С. 190].

Тут можна констатувати і певну мінімізацію взаємин двох відомств і спроби налагодження співпраці. У будь-якому випадку, на той час жандарми знову повернулись до виконання контррозвідувальних функцій. Нехай і не в повному обсязі. Вже наприкінці 1912 року циркуляром № 110741 О. Риковський був поінформований про необхідність посилення контррозвідувальної роботи. Передусім, було надано перелік відомостей, що заборонялися до публікації та Закон від 5 липня 1912 року. Тож харківські жандарми мусили посилити профілактичну роботу із засобами масової інформації, вживати і заходи адміністративного впливу, спрямовані на недопущення розголошення закритих відомостей [20, Арк. 4; 21, Арк. 1].

Увага до засобів масової інформації обумовлювалась і їх використанням іноземними розвідками, при формуванні вербувальної бази. Цікаве повідомлення виявив ротмістр Сухновський у газеті “Новое время” за 3 травня 1912 року. Там пропонувалось 15 тисяч карбованців додаткового прибутку для офіцерів, чиновників у відставці “взагалі усіх, хто обертається у вищих колах суспільства як представники однієї закордонної художньої фірми і місцевим складом”. Оперативне вивчення адреси показало, що там проживає угорський підданий Олександр Гервай з донькою і компаньйоном – німецьким підданим. Щоправда, увагу на оголошення звернули аж в серпні, коли уся компанія вже зникла [16, Арк. 72]. Тож ми вслід за пильним ротмістром можемо лише припускати наявність тут шпигунського сліду.

Продовжувались і пошукові дії. Так, у березні 1913 року унтер-офіцер залізничної жандармерії Ксенофонт Литвин затримав за підозрою особу, котра назвалась Петром Фурдіним, селянином Ліфляндської губернії. При огляді у нього були виявлені записи, що стосувалися Харківського залізничного вузла. Тож начальник ЖПУЗ надіслав запит до ГЖУ з проханням повідомити можливі результати про цю особу. Особливо його цікавило, чи переданий губернським жандармам не шпигун [22, Арк. 4]. Таким чином, ми можемо робити висновок, що жандарми і далі продовжували формувати базу даних контррозвідувального характеру, поряд з виконанням відповідних процесуальних дій.

Що цікаво, досвідчений ротмістр Соттірі, фахівець з контрдиверсійної роботи, ветеран російсько-японської війни, котрому було доручене дізнання, порушив справу в “порядку охорони”. Тобто і після формування спеціалізованої нормативно-правової бази “Положення про охорону” продовжувало активно використовуватись у справах про шпигунство.

Жандарми також систематично інформували місцеву адміністрацію про зміни в оперативній обстановці, у тому числі і в сфері контррозвідки. Так, 1 лютого 1913 року Харківському губернатору повідомили про активізацію іноземних розвідок. Як наголошували жандарми, протягом останніх 2–3 років іноземне шпигунство настільки поширилось, що окремі місцевості “виявились покритими мережею ретельно підготовлених розвідувальних органів і постів з різними сферами шпигунської діяльності”. Тут, як ми бачимо, повністю були переписані положення полковника Резанова, котрі навіть увійшли до окремих нормативних актів. Тож жандарми наголошували на необхідності активізації контррозвідувальної діяльності. Одним із методів роботи було встановлення ретельного спостереження за іноземцями і нагляд за дотриманням паспортного режиму, передусім, під час перебування іноземців в Росії. Основне навантаження при цьому покладалось на загальну поліцію. Жандарми просили губернатора про відповідні вказівки харківському поліцеймейстеру і чинам загальної поліції. Передусім вони мали інформувати жандармів про прибуття та перебування австрійських підданих, надавати вичерпну інформацію щодо їх паспортних даних та зупинки на території губернії [20, Арк. 22].

Можна відмітити і посилення режимних вимог, на що вплинула Балканська криза. Так, з 1912 року Департамент поліції збирає інформацію з органів політичного розшуку на місцях щодо тих офіцерів і чиновників, що перебували в закордонних відпустках чи мають намір клопотатися про такі відпустки [16, Арк. 16].

Продовжувалась і робота з оперативного супроводження перебування на Харківщині іноземців, котрі підозрювались у причетності до національних спецслужб. Первинна інформація щодо таких запланованих візитів, зазвичай, отримувалась ще за кордоном, а вже розвідувальні структури через підполковника Белєвцова передавали її до Харківського ГЖУ. У цьому контексті слід відмітити позитивний результат ділових взаємин двох відомств, коли жандарми могли отримувати матеріали від розвідки та зовнішньої контррозвідки для відповідного реагування. Зокрема, той же Белєвцов передавав до Харкова відомості про так звані “ініціативників” та маршрутування іноземних агентів у регіон, отримані як від своєї агентури, так і від сербських спецслужб [16, Арк. 38–75].

Він же 17 липня 1912 р. повідомив Харківське ГЖУ про діяльність Стефана Вовка і товариство “Титан”, що знайшло драматичний розвиток вже у роки Першої світової війни [16, Арк. 52].

З його ж ініціативи харківськими жандармами були проведені фільтраційні заходи, в ході яких були взяті на облік іноземні військовозобов’язані, встановлювалися іноземці, що підозрювалися у військовому шпигунстві. Іншою категорією були мандрівні антиквари, котрі могли вільно переміщатися країною, скуповуючи як речі, так і документи, не викликаючи жодних підозр. Показово, що у відповідному інформуванні категорично стверджується, що за їх допомоги австрійці вже отримали цінні документи [16, Арк. 66].

Ще однією категорією, на яку слід було звертати увагу, були дезертири з австрійської армії. Адже серед них могли бути особи, що під прикриттям дезертирства мали намір легалізуватися в Росії. Досить часто доводилось мати справу з аферистами. Так, у ході перевірочних заходів було затримано невідомого, котрий назвався німецьким солдатом Григорієм Плейшером. Після цього він був заарештований. Та при повторному опитуванні він вже назвався селянином Харківської губернії Єгором Вербіновим [17, Арк. 6, 11].

У свою чергу, і харківські жандарми, перевіряючи тих чи інших осіб за підозрою у шпигунстві, в обов'язковому порядку надсилали запити до Белевцова, котрий відповідав про наявність чи відсутність у нього компрометуючих матеріалів на цих осіб. Наприклад, такою була процедура при перевірці одного із затриманих, який малював Харківський вокзал. Оскільки компрометуючих матеріалів ні у жандармів, ні у контррозвідників не було, а управління залізниць дало відгук, що у легальній “Схемі залізниць Російської імперії” були більш точні плани, справу було припинено і передано для прийняття висновку Харківському губернатору 10 червня 1913 року [22, Арк. 1, 54].

Однак ця картина не була такою вже ідилічною. Дивне повідомлення було отримане 3 лютого 1913 року від помічника начальника Харківського ГЖУ по району. Той, у свою чергу, передав побажання Південно-Східного РОО, котре просило у випадку інформування повітовою поліцією про прибуття австрійських підданих, встановлювати за такими особами негласний нагляд та перевіряти усю їх діяльність. Результати ж слід було безпосередньо передавати до Києва підполковнику Белевцову, оминаючи ГЖУ. Це при тому, що сам генерал-майор Риковський наголошував підлеглим на необхідності інформування щодо отриманих оперативних матеріалів тих оперативних підрозділів, котрих вони стосувались [20, Арк. 21; 23, Арк. 14].

У будь-якому випадку, будучи основним органом державної безпеки Російської імперії на території колишньої Слобідської України, Харківське ГЖУ не втратило свого статусу і після створення спеціалізованих органів контррозвідки. За жандармами залишилась уся процесуальна робота. Зрештою на Харківщині вони здійснювали і оперативні заходи, практично нівелюючи залежний статус ГЖУ від військової контррозвідки у цьому питанні.

Контррозвідувальна діяльність тут стала набувати системних ознак, а діяльність ГЖУ не лише суттєво впливала на соціально-економічні, громадсько-політичні процеси, але й яскраво відображала специфіку розвитку місцевого управління в Російській імперії в цей період.

Невдовзі у діяльності харківських жандармів відбулись нові кардинальні зміни, обумовлені початком Першої світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чумак В.В. Теоретико-правовий аналіз понять “національна безпека” і “державна безпека” / В.В. Чумак, Б.В. Бернадський // Правничий вісник Університету “КРОК”. – Вип. 20. – К., 2014. – С. 95–103.
2. Ярмиш О.Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О.Н. Ярмиш. – Х. : Консум, 2001. – 288 с.
3. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 3545.
4. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 4625.
5. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 308. – Оп. 1. – Спр. 3.
6. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 439.
7. Головка О.М. Адміністративні органи в губернському місті Російської імперії на початку ХХ століття (на прикладі м. Харкова) / О.М. Головка // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 220–226 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2011-1/11gomprx.pdf>. – С. 224–225.
8. Мартынов А.П. Моя служба в Отдельном корпусе жандармов // “Охранка”: Воспоминания руководителей охранных отделений / А.П. Мартынов ; вступ. стаття, подгот. текста і комент. З.И. Перегудовой. – Т.1.– М. : Новое литературное обозрение, 2004. – С. 29–408.
9. Ботвінкін О.В. Історія охорони державної таємниці в Україні / О.В. Ботвінкін, В.М. Шлапаченко, В.П. Ворожко та ін. – К. : Науково-видавничий відділ НА СБ України, 2008. – 155 с.

10. *Старков Б.* Охотники на шпионов. Контрразведка Российской империи 1900–1914 / Б. Старков. – СПб. : Питер, 2006. – 304 с.
11. *Бернадський Б.В.* Функції спецслужб та основні напрями контррозвідувального захисту державних інтересів у Російській імперії на початку ХХ століття / Б.В. Бернадський // Правничий вісник Університету “КРОК”. – Вип. 16. – К., 2013. – С. 11–20.
12. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 2305.
13. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 307. – Оп. 2. – Спр. 3.
14. *Колесник В.* Революційна українська партія : під наглядом таємної поліції Російської імперії / В. Колесник, В. Соболев // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка : Історія. – 2006. – № 85–86. – С. 10–14.
15. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 3720.
16. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 3775.
17. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 4323.
18. Філерська служба в Російській імперії : Документи та матеріали (друга половина ХІХ ст. – 1917 р.) : / Відп. ред. О.Н. Ярмаш, В.М. Чисніков ; авт.-упоряд. В.М. Чисніков ; упоряд. Т.О. Проценко, С.Г. Лаптев. Державний науково-дослідний інститут МВС України. – К. : “МП Леся”, 2010. – 656 с.
19. *Ченцов В.* Політичний розшук у царській Росії. Жандармерія і охрнка / В.Ченцов // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2001. – № 2. – С. 5–280.
20. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 307. – Оп. 2. – Спр. 3.
21. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 4062.
22. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 4063.
23. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 307. – Оп. 2. – Спр. 4.

Отримано 13.11.2015